

مقایسه تطبیقی فضای معماری کاروانسراهای عصر صفوی با رویکرد کالبدی

علیرضا مشبکی اصفهانی^۱

۱- مربی و عضو هیئت علمی گروه معماری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
alirezamoshabaki@yahoo.com

چکیده

نیاز به وجود یک سرپناه باعث شده است انسان‌ها همواره حتی در طول سفر از آن غافل نباشند. امروزه با ورود صنعت به کشور و بهره‌گیری از وسایط نقلیه موتوری، کاروانسراها رونق اولیه خود را از دست داده و در اثر متروک ماندن رو به ویرانی نهاده‌اند و تعدادی دیگر تغییر کاربری داده و به پاساژ، پارکینگ، انبار و... تبدیل شده‌اند. این در حالی است که در گذشته به‌ویژه عصر صفویه که مقارن با عصر طلایی و شکوفایی احداث کاروانسراهای ایران است، کاروانسراها مسکن و مأوای امنی برای مسافران و بازرگانان بوده‌اند. بررسی کاروانسراها در عصر صفوی از آن جهت دارای اهمیت است که این دوران حاوی ویژگی‌های منحصر به فردی است که از بارزترین آن‌ها فعالیت فراوان عمرانی در زمینه راه‌ها و به‌ویژه ساخت این بناهاست. پژوهش حاضر با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و بازدیدهای میدانی می‌باشد. با استفاده از روش قیاسی به بررسی گونه‌شناسی کاروانسراها و مبنای ساختار فضایی آن‌ها، در پاسخ‌دهی به نیازهای فردی و اجتماعی و ویژگی‌های کالبدی آن پرداخته شده است. نمونه‌های موردی شامل هشت عدد از کاروانسراهای دوره صفویه بوده که با روش تصادفی انتخاب شده‌اند. در نهایت می‌توان در دستیابی به الگوهای فضایی و کالبدی در جهت توسعه و باز زنده سازی کاروانسراهای در حال تخریب کمک نمود و در جهت باز زنده‌سازی و احیاء مجدد این کاروانسراها اقدامات مؤثری صورت داد.

واژگان کلیدی: کاروانسرا، کاروانسراهای صفوی، رویکرد کالبدی

۱- مقدمه

کاروانسراها محل گردهمایی مردم، محل برخورد اندیشه‌ها و تبادل نظر درباره مسایل اجتماعی و بیان خاطرات و رویدادها و آداب و رسوم و مسایل مذهبی اقوام مختلف بوده است. بی تردید این گفت و گو و مناظره تاثیر شگرفی در بیداری افکار عمومی و آگاهی مردم داشته است. همچنین کاروانسراهای ایران همانند هتل‌های امروزی در بسیاری از موارد، پذیرای جهانگردان و سیاحانی همانند تاورنیه بوده‌اند. در این سفرنامه‌ها بیشتر سیاحان بیگانه، ایجاد و توسعه کاروانسراها در شهرها و راه‌های کاروان رو به دوره صفویه به‌ویژه دوره شاه عباس دوم نسبت می‌دهند. کاروانسراهای کنونی ایران اغلب شاه عباسی خوانده می‌شود و معروف است وزیر او برای اینکه شماره ی آن‌ها مشخص باشد و شماره‌های درست مانند ده و صد و هزار آسان به زبان می‌آید دستور می‌دهد یکی کمتر از هزار یعنی نهصد و نود و نه رباط سازند تا در شمارش آن‌ها اندکی درنگ شود و آیندگان ارج این کار بزرگ را بدانند (پیرنیا: ۱۳۸۵). بررسی کاروانسراهای عصر صفوی از آن جهت اهمیت دارد که در اثر گسترش ارتباطات با کشورهای اروپایی و رونق تجارت و پیشرفت‌های اقتصادی، اهمیت زیادی به راه‌ها و تأسیسات مربوط به آنها داده می‌شد. کاروانسراها همواره محل تلاقی فرهنگ‌های مختلف بوده که این مبادلات فرهنگی بر ارزش‌های معماری آنان نیز می‌افزوده است. با گذشت زمان دسته‌ای از کاروانسراها متروک و ویران شده‌اند لذا با مرمت و باز زنده سازی و دادن کاربری نو به کاروانسراها می‌توان به پایداری فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی رسید.